

İngilis ədəbiyyatı tarixində Viktoriya dövrü

Yusif Əliyev

ADU-nun Xarici ölkələr ədəbiyyatı
kafedrasının müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: usiftwns@yahoo.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. N.M. Nuriyeva,
filol.ü.f.d.dos. Y.A. Abdullayeva

Açar sözlər: ingilis dili, Victoria dövrü, roman, nəsr, ədəbiyyatda yazıçılar, yüksəlmək
Ключевые слова: английский, Виктория, роман, проза, литература, писатели, подъем
Key words: English, Victoria, novel, prose, literature, writers, rise

Viktoriya dövrü nasirlərinin çoxu öz əsərlərinin quruluş və dilində Roma natiqlərinin təsirini hiss edirdilər. Bu təsir onların fikirləri və natiqlik qabiliyyətləri ilə üzə çıxırdı. Bu danılmaz həqiqətdir ki, ingilis ədəbiyyatında Viktoriya dövrü nasirləri digər sənətkarlardan fərqlidir. Bu fərq onların yaratdığı romanlar da daha çox öz əksini tapır. Bəri başdan qeyd edək ki, Viktoriya dövrünün nasirlərindən çoxu öz əsərlərinin quruluş və dilində Roma natiqlərinin təsirini hiss etdirirlər. Bu təsir onların fikir və natiqlik qabiliyyəti ilə üzə çıxırdı.

Bu dövr nəsr və poeziyanın coşqun bir şəkildə yüksəlişi ilə səciyyələnsə də ingilis ədəbiyyatında roman janrı xüsusilə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Bu da bir tərəfdən orta sinfin şüur səviyyəsinin yüksəlməsi, digər tərəfdən də oxucu kütləsinin çoxalması ilə bağlıdır. Roman o dövrün əsas mövcud həyatının real mənzərəsini təsvir edən ən yaxşı bədii vasitə idi. Viktoriya oxucusu ədəbi ənənələrdən uzaq olan və onları əyləndirəcək mövzular istəyirdi və yazıçıların çoxu da bu tələbə cavab verməyə çalışırdılar.

Viktoriya dövrünün ilkin mərhələsində yazıçılar əsasən öz dövrlərinin mənzərəsini əsərlərində canlandırmağa çalışırdılar və bu amil onların həm gücünün, həm də zəifliyinin mənbəyi idi. Lakin bu o demək deyil ki, onlar öz dövrlərində heç nəyi tənqid etmirdilər. Əlbəttə onların tənqidi, Balzak və Dostoyevksidə olduğundan çox zəif idi. Bu elə bir dövr idi ki, Fransada və Rusiyada romanlar despotizmə qarşı bir silah, mütərəqqi ideyaların yayılması üçün bir təbliğat vasitəsinə çevrilmişdir. Fransız və rus romanları bəzi ingilis yazıçılarına da güclü təsir etmişdir. Lakin istedadlı, dünyagörüşlü yazıçılar bu təsirə çox da məruz qalmamışlar. Onlar özlərinin yaşadığı cəmiyyəti olduğu kimi qəbul edir və onu tənqid edərkən bunu öz oxucularının dili vasitəsilə edirdilər, yəni adi bir vətəndaş kimi çıxış edirdilər. Belə görkəmli romanlar öz oxucularının şübhələri, qorxularını anlayır və o dövrün gərginliyini, ziddiyyətlərini aşkara çıxartmağa çalışırlar. Əsərlərinin mövzusu cəmiyyət üzvlərinin bir –birinə hörməti və mərifəti üzərində qurulmuş açıq-saçıq sözlərin və hərəkətlərin işlədilməsi tabu elan edilmişdi. H.Fildinqin bədii əsərləri (Tom Jones) qadın və uşaqlardan uzaq saxlanılırdı.

Viktoriya romançılığının canına hopmuş, “hörmət etmək və mərifətli olmaq” ideyası onunla bağlıdır ki, XVIII əsrin ortalarında “Hörmətli” sözü yalnız əxlaqi, mükəmməlliyi ilə seçilən adamlara şamil edilə bilərdi. Bir müddət sonra sözün mənası dəyişərək cəmiyyətin həm əxlaqi həm də maddi vəziyyəti yaxşı olan üzvlərinə müraciət edilərkən işlədilə bilərdi. XVIII əsrdə hakimiyyətdən süi istifadə edərkən insan üzərində ağalıq etmək faktları məhdudlaşdırılırdı. XIX əsrdə isə insanın insan üzərində ağalığını iqtisadi gücün ağalığı əvəz

edirdi.

Onu da aradan qaldırmaq üçün, sənayenin inkişafı və hörmət etmək ideyasının əsaslandığı özünü idarəetmə fikri genişlənməli idi. Bu fikir əsas işçi qüvvəsi olan orta sinif tərəfindən dəstəklənirdi. Böyük Viktoriya romanlarının əsas oxucu kütləsi də elə həmin adamlar idi.

Viktoriya dövrünün əsərləri arasında roman janrı ən üstün ədəbi növ kimi özünü göstərdikdə yeni məsələlər ortaya çıxdı. Yazıçıların bəziləri cəmiyyət üzvlərinin bəzi problemlərini, əxlaqi şərtləri öz əsərlərində irəli sürərkən bir qrup yazıçılar öz şəxsi emosiya və düşüncələrini bədii əsərlərlə gətirməyə başladılar.

O dövrün romançılarından Tomas Hardi (1840-1909) yazarlarının məhsuldar romançıları sırasında idi. Tomas Hardi əsərlərindəki müşahidə qabiliyyəti, incə yumoru və həssas izahatı ilə fərqlənir. O, nə fəlsəfi, nə də psixoloji görüşlərə malik deyildi, amma ciddi və sağlam düşüncəli sənətkar kimi tanınırdı. Başqa Viktoriya sənətkarlarından fərqlənən T.Hardi əxlaqi-didaktik normalara biganə idi, lakin onun nəsr üslubu sadə və canlıdır, həyatı faktları eyni dəqiqliklə göstərə bilirdi. T.Hardinin “Hiddətli kütlədən uzaqda”, “Yerlinin geri dönüşü”, “Kasterbricin bələdiyyə rəisi” adlı romanlarında qəhrəmanlar şiddətlə öz yanlışlıqlarına görə cəzalandırılır, onların uğursuzluqlarından, nöqsanlarından çox bəhs edilir.

XIX əsrdə social-siyasi kriticizm ideyaları ilə zəngin olan romanlarla yanaşı əyləncəli mövzularda yazılmış əsərlər də mövcud idi. Əsas məqsədi öz xalqını əyləndirmək olan romançılardan fərqli olan Antoni Tripoli nümunə göstərmək olar. Onun (Barchester Tovers), “Doktor Ton” və başqa romanlarında yazıçı gündəlik həyatda siyasətin arasında dayanır, qəhrəmanlarını həyatın ciddi və gerçək problemlərindən uzaq tutur. Buna görə də, əllidən artıq roman yazmasına baxmayaraq, Tripoli öz dövrünün romançılarından geridə qalır. Bu məqamda Azərbaycan xalqının çox gözəl və yerində deyilmiş deyimi yada düşür. “Az olsun yaxşı olsun” əgər o tanınmış sənətkar bu yerində deyilmiş kəlamı oxusaydı, az yazardı, yaxşı yazardı. Ancaq buna baxmayaraq, o, da Viktoriya yazarları sırasında adı fəxrlə çəkilən sənətkarlardandır.

Fiklid yepiskopu olan Samuel Valter Viktoriya dövründəki əxlaq sisteminin çox sərt tənqidçisidir.

Bu satirik yazıçı dövrünün ikiüzlülük və köhnə vərdişlərinə qarşı əsl müharibə elan edirdi. Onun “Bütün bədən yolunu” romanı avtobiografik əsər olub dövrünün ailə həyatında mövcud olan despotizm və təhsildəki uyğunsuzluqlara hücum edir. Bu məşhur əsərdən doğan satirik ruh XX əsrin başlanğıcında yazmağa başlamış yazarlara digər Viktoriya romanlarından daha çox təsir etmişdir.

Viktoriya dövrünün ən görkəmli romançılarından biri Kraliça Viktoriyanın yaxın dostu və iki dəfə İngiltərənin baş naziri olmuş Benjanın (1804-1881) Disraeli idi. O, iyirmi iki yaşında ikən yazdığı “Vivian Qrey” romanında göstərirdi ki, bir insan yüksək təbəqəyə daxil olması üçün dühası və milyonları olmalıdır. Lakin Disraeli realist yazıçı deyildi, bəzən onun təsəvvürü real həyatdan uzaqlaşır. Onun qəhrəmanları həmişə inanılmaz dərəcədə istedadlı, ən yüksək Norman qanı daşıyan insanlardır.

Disraelinin romanları əsl siyasi xarakter daşıyan İngilis əsərləridir. Onun obrazları siyasət sürgəcindən keçərək canlanır və inkişaf edir. O, 1844-cü ildə yazdığı “İki millət” əsərində İngilis xalqının iki təbəqədən: yoxsullardan və zənginlərdən ibarət olduğunu vurğulayırdı. O, həmçinin əsərdə İngiltərədə mövcud olan işçi sinifləri arasında yayılmış vəziyyəti və Çarizmin üsyanına aparan oyanma hərəkatını təsvir edirdi.

Viktoriya zamanı yazıçılarının ən görkəmlisi hesab edilən Çarlz Dikens (1812-1870) əsərlərində öz ideyalarını cəmiyyətdəki oxucuları ilə eyniləşdirir və öz dövrünün bütün

xüsusiyyətlərindən xəbərdar kimi çıxış edirdilər. O, əvvəlcə öz oxucularını əyləncəli, güldürən əsərlər vasitəsilə cəlb edirdi. Belə ki, Ç.Dikkens "Pikvik Pervər" əsərində oxucuları güldürürdüsə "Oliver Tvist" romanında öz oxucularını ağlada bilirdi.

Bu dövrdə bəzi romançılar öz şəxsi emosiya və düşüncələrini bədii əsərlərə gətirməyə çalışırdılar. Belə romançılardan Bronte bacıları daha diqqətəlayiq əsərlərin müəllifi kimi məşhurlaşır. Onların arasında ən qabiliyyətli olan Şarlotta Bronte cəmi dörd roman yazmışdır. Bu əsərlərin hamısı onun öz həyatından olan epizodlar və faktlarla doludur. Onun şah əsəri "Ceyn Eə" romanıdır. Bu əsər onun hisslərini, arzularını, ümitsizliklərini, tənhalığını, qadın qəlbinin fəryadlarını əks etdirən oxunaqlı bir romandır.

Viktoriya dövründə yazıb-yaradan yazarlar içərisində təkcə bir romanın müəllifi Emil Brontenin də adı İngilis ədəbiyyatında fəxr ilə yad edilir. Bu roman "Viterinq yüksəkliklər" xəyalı bir əhvalatı təsvir edir. Bu roman dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nəsr əsəridir ki, onun məzmunu və ideyası müəllifin öz təxəyyülünün məhsulu hesab olunur. E. Bronte qəhrəmanını həqiqi və qeyri-həqiqi dünyaların bir-birindən fərqlənmədiyi bir mühitdə yaşayır. Belə ki, öldükdən sonra da, ruhları birləşir.

Roman janrının çiçəklənməsində Uilyam Tekkerey yaradıcılığı müstəsna yeri ilə seçilir. Bu mənada yaradıcılığında artıq "yeni dövrün meyllərini" əks etdirən Uilyam Tekkereyin əsərləri mühüm əhəmiyyət və aktualıq kəsb edir. Vilyam Təkəri Viktoriya dövrünün başqa bir romançısıdır. Öz fikirlərinə görə başqalarından fərqlənən bu yazıçı öz qəhrəmanlarının arzu və istəklərini sosial tələblər kimi qarşıya qoyur. Bəzən O, ictimai həyatda qarşılaşdığı rəzillik və axmaqlılıqlara qarşı qoyduğu qəzəb və hiddəti cilovlanmağı bacırır və bu vaxt əsərləri satira dili ilə yazır. O, cəmiyyəti olduğu kimi göstərməyə çalışır, gözəllik maskası arxasında gizlənən ikiüzlülüüyü, rəzilliyi, qondarma bənzərlikləri üzə çıxarır. "Qadın bazarı" yazıçının satirik üslubda yazdığı əsərlər arasında zirvə nöqtəsinə çatır. Viktoriya yazıçılarının çoxu kimi, Təkər də, münasibətlərini ziddiyyətli şəkildə ifadə edir. O, bəzən öyüd-nəsihət verir, bəzən də həqiqətləri çılpaq şəkildə göstərərək cəmiyyətin nöqsanlarını qamçılayır. Uilyam Tekkereyin təsvir etdiyi "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" alqı-satqı mərkəzində baş verən hadisələri xatırladır və yazıçı təqdim etdiyi obrazları ilə yarmarka sevincini və təlaşını özünün yaratdığı balaqan (küçə tamaşası) tamaşasına oxşadır. "Uilyam Tekkereyin "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" romanında insanın sosial faciəsi"ndən bəhs edən birinci bölmədə qeyd edilir ki, yazıçı ədəbiyyat tarixində "Şöhrətpərəstlik yarmarkası" romanının müəllifi kimi böyük şöhrət qazanmışdır. "Şöhrətpərəstlik yarmarkası"nda Snoblar dünyasını yaradan müəllif keçən əsrin əvvəllərini təsvir edərək onu digər tarixi dövrlərin analoqu kimi göstərməyə müvəffəq olmuşdur "Şöhrətpərəstlik yarmarkası"nın hadisələri XIX əsrin 10–20-ci illərini əhatə edir. Əslində Uilyam Tekkereyin romanında baş verən hadisələr Lev Tolstoyun "Hərb və sülh" romanında təsvir olunan tarixi dövrün bir hissə-sini əhatə edir. Romanın bəzi epizodlarından göründüyü kimi Uilyam Tekkerey Napoleon hücumunun dəf edilməsi nəticəsində insanlarda vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsinin yüksəlməsindən çıxış edərək böyük ustalqla real sosial mühitin yeni səhnələrini yaratmışdır. Uilyam Tekkerey personajlarına müdrik və hər şeydən agah skeptikmoralistin istehzal baxışları ilə yuxarıdan aşağıya baxır və onları oxucusuna hoqqabazlıqları və qeyri-adi əyləncələri nümayiş etdirən insanları yarmarka balaqanındakı marionetlər kimi göstərir.

C.Eliot (1819-1880) böyük fəlsəfi fikirlərə malik olan ilk Viktoriya avanqard yazıçısıdır. O, ingilis roman janrına yeni forma və şöhrət gətirdi. Eliot üç sözə əsaslanırdı. Yaradan, əbədlilik, borc-vəzifə. Birinci ağıla sığmayan fəvqəladə bir varlıqdır, ikincisi inanılmaz bir anlayış, üçüncüsü isə şərtsiz bir şey hesab edirdi.

Eliot yazmaqda məqsədinin “tozlu küçələrdən və tarlalardan gələn bir dəri bir sümük insanların” həyatlarını əks etdirmək olduğunu vurğulamışdır.

Göründüyü kimi, Viktoriya yazarları İngilis ədəbiyyatında xüsusi mövqe tutan sənətkarlardır. Lakin bir məqalədə onların hamısının əsərlərini təhlil etmək mümkün deyil.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, ümumiyyətlə ingilis ədəbiyyatında Viktoriya dövr yazıçıları digər dövr yazıçılarından öz spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənirdi. Onlar gələcək ingilis nasirlərinə bir örnək olmaqla bərabər, digər ölkələrin yazarlarına, o cümlədən Azərbaycan nasirlərinin yaradıcılığında öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Məqalənin aktuallığı. İngilis ədəbiyyatı tarixinin inkişaf mərhələlərini diqqətlə izlədikcə aydın olur ki, XVIII-XIX əsrlərdə formalaşan Viktoriya dövrü ən dəyərli, əzəmətli ədəbi yaradıcılıq mərhələsidir. Çünki Viktoriya dövrü Atlantik okeanın hər iki tərəfini əhatə edirdi. Bu mərhələ təkcə yazarların çoxluğu, onların əsərlərinin oxunaqlığı ilə fərqlənirdi. Burada əsas meyar o dövr yaranmış ədəbiyyat idi və dünyanın əksər ölkələrinin oxucuları tərəfindən sevilə-sevilə oxunur. Deməli, Viktoriya dövrü dünyəvi bir mərhələdir.

Məqalənin elmi yeniliyi. İngilis ədəbiyyatında Viktoriya dövrü çox mühüm bir yer tutur. Bu dövr iki əsr əhatə etsə də, bütövlükdə bu, period era adlanır. Doğrudur, Viktoriya dövrü Elizavetta dövrü ilə müqayisə olunduqda, Elizavetta dövrünün bəzi üstünlükləri qabarıq şəkildə üzə çıxır. Belə ki, Viktoriya dövrü ən çox öz zamanının problemlərinə toxunurdu.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Critics on Charlotte and Emily Bronte / ed. by Judith O'Neill. London: George Allen & Unwin, 1968.
2. Бронте Ш. Джейн Эйр / пер. с англ. И. Гуровой. СПб.: Азбука., 2015.
3. Урнов М.В. Томас Гарди: Очерк творчества. М., 1969.
4. Харди Т. Сочинения, тт. 1-8. М., 1969-1973.
5. Black, J. Macraill, D.M. 2003. 19th-century Britain. New York: Palgrave Macmillan.
6. The Cambridge Companion to Victorian Culture / Edited by Francis O’Gorman. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
7. Davis, Ph. 2004. The Victorians. Oxford: Oxford University Press.
8. Mitchell S. Daily Life in Victorian England. Westport: Greenwood Press, 2009.
9. Amrollah Abjadian. A.Survey of English literature. 2008.
10. J.Sokhanvar. English literature. 1999.

Ю. Алиев

Викторианский период в литературной истории английской литературы

Резюме

В статье рассматриваются XVIII-XIX английские писатели викторианского периода. В статье были рассмотрены творчество прозаиков, таких как Шарлотта Бронте, Томас

Харди, Энтони Треллоп, Бенджамин (1804-1881) Дизраэли, Чарльз Диккенс и Эмили Бронте, Уильям Теккерей.

Y. Aliyev

Victorian period in the literary history of English literature

Summary

The article deals with the XVIII-XIX English writers of Victorian period. The creativity of prose-writers like Charlotte *Brontë*, Thomas Hardy, *Anthony Trollope*, Benjamin (1804-1881) Disraeli, Charles Dickens and *Emily Brontë*, William Thackeray were discussed were considered in the article.

Redaksiyaya daxil olub: 26.11.2018